

Türkistan Millî Mücadelesi: Sovyet Tarih Görüşü Bakımından Bir Değerlendirme

Ercan Çelebi*

ORCID: 0000-0003-0524-2757

Öz

Türkistan'ın işgalından ve sömürge politikalarının uygulanmasından sonra, Çarlık Rusyanın emperyalist siyasetine karşı ülkede birçok isyan hareketleri görüldü. 1748'de Yüzler Hanı Ebu'l-Hayr Han'ın katli üzerine başlayan isyan, 1779-1785 yılları arasındaki Sırım Batır İsyanı; 1812, 1827, 1829 Bökey Orda İsyanları, 1824-1840 yıllarında Kasım Han Hareketi, 1840-1845 yılları arasındaki Sultan Kenesarı Han'ın başlattığı mücadele, 1854-1847'de Nur Alioğlu ve Hoca Batır İsyanları, 1868 Semerkant ve Buhara Ayaklanmaları, 1870-1873 yılları arasındaki Mangışlak Harekâtı ve 1875-1876'da Fergana'da Aftabacı Abdurrahman Bey Ayaklanmaları, Çarlık Rusya'ya karşı başlatılan isyanlar oldu. Daha sonra 1878'de Andican'da Yetim Han, 1882'de Andican ve Mergilân'da Derviş Han, 1889'da Hokant civarında Şakir Can'ın isyanları meydana geldi. 1916'da Türkistan'da başlayan isyan ve sonrasında kendisini gösteren Basmacılık Hareketi, Rus emperyalizmine karşı başlatılan son bağımsızlık mücadeleleri oldu. Fakat saydığımız bütün bu isyanlar, Türkistan'ın bağımsızlığını temin edemediği gibi gerek Çarlık Rusya'sı ve gerekse Sovyet Rusya tarafından şiddetle bastırıldı. Bahse konu bağımsızlık hareketlerinin Rus idarî, siyasî ve edebî çevrelerce ideolojik ve Sovyet tarih görüşü çerçevesinde tanımlanması, Türkistan Millî Mücadelesi'nin sağlam temeller üzerine oturtulması konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Türkistan Millî Mücadelesi, materyalistik ve Sovyet tarih görüşü çerçevesinde ele alındı ve umumiyetle “sınıflar arası mücadele”, “Pan-Türkist” ve “Pan-İslâmist” hareketler olarak değerlendirildi. Bu çalışmada Türkistan Millî Mücadelesi'nin karakteri, dayandığı siyasî ve içtimâî esaslar hususunda tespitlerde bulunulması düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya'sı, Sovyet Rusya, Türkistan Milli Mücadelesi, Basmacılık Hareketi.

Gönderme Tarihi: 06/11/2019

Kabul Tarihi:26/12/2019

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-posta: ecelebi@kastamonu.edu.tr.

Turkestan National Struggle: An Evaluation in Terms of Soviet Historical Perspective

Abstarct

After the capture and colonization of Turkestan, there were many rebellion movements against the imperialist policies of Tsarist Russia. The Sırım Batır Rebellion between the years 1779-1785 against the Russian occupation, 1812, 1827, 1829 Bökey Orda Rebellions, Kasım Khan Movement in 1824-1840, the struggle started by Sultan Kenesarı Khan between 1840-1845, Nur Alioğlu and The Hoca Batır Rebellions, the 1868 Samarkand and Bukhara Uprising, the Mangışlak Operation between 1870-1873 and the Aftabacı Abdurrahman Bey uprisings in Fergana started in 1875-1876. Then, in 1878, the Yetim Khan in Andijan, Andican and Mergilân Derviş Khan in 1882, in 1889, the riots of Şakir Can occurred around Khokand. The rebellion that began in Turkestan in 1916 and the Basmacism Movement, which manifested itself afterwards, were the last struggles for independence against Russian imperialism. But all these rebellions were violently suppressed by both Tsarist Russia and Soviet Russia. The discussion of these independence movements in terms of Soviet history led to different views. The National Struggle for Turkestan was handled within the framework of the materialistic and Soviet view of history, and was generally regarded as “*inter-classstruggle*”, “*Pan-Turkist*” and “*Pan-Islamist*” movements. In this study, the determination of the character of the Turkestan National Struggle was made by taking into consideration the 1916 General Uprising and the Basmachi Movement in Turkestan.

Keywords: Tsarist Russia, Soviet Russia, Turkestan National Struggle, Basmachi Movement.

Received Date: 06/11/2019

Accepted Date: 26/12/2019

Туркестанская национальная борьба: оценка с точки зрения советской историографии

Резюме

После захвата и колонизации Туркестана было много мятежных движений против империалистической политики царской России. Вспыхнули следующее восстание против русской оккупации и колониальной политики: восстание в связи с убийством правителя жузов Абулхайр-хана в 1748 году; восстание Сырым-Батыра между 1779-1785 годами; восстание Бокей-Орды в 1812, 1827, 1829 гг.; движение Касым-хана в 1824-1840 гг.; борьба, начатая султаном Кенесари-ханом в 1840-1845 гг.; Самаркандское и Бухарское восстание 1868 года; повстанческая операция в Мангышлаке в 1870-1873 годах и восстания Афтабачи Абдурахман-бека в Фергане в 1875-1876 годах. Затем, в 1878 году восстал Етим-хан в Андижане, а в 1882 году Дервиш-хан в Андиджане и Мергилане. В 1889 году произошли беспорядки Шакир-джана в окрестностях Коканда. Народное восстание народов Туркестана в 1916 году, и движение «Басмачилар», которое проявились впоследствии, были ожесточённые попытки за независимость свобододолюбивых сил. Но все эти восстания были жестоко подавлены как царской Россией, так и советской Россией. Обсуждение этих движений за независимость с точки зрения русско-советской историографии привело к различным взглядам. Национальная борьба в Туркестане изучалось в рамках материалистического и советского взгляда на историю и в целом рассматривалась как «межклассовая борьба», а борьба народов Туркестана за свободу оценивались как «пантюкистское» и «панисламистское» движения. В этом исследовании мы попытались определить характера Туркестанской национальной борьбы, с учетом Всеобщего восстания 1916 года и Движения басмачей в Туркестане.

Ключевые слова: Царская Россия, Советская Россия, Туркестанская национальная борьба, движение басмачей.

Получено: 06/11/2019

Принято: 26/12/2019

Giriş

Rusların Türk ülkelerinde yayılmaya başlaması, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren kendisini göstermiştir. Ruslar, her şeyden önce devamlı harplerle boşalan hazinelerini, yeni işgal edecekleri bölgeler ahalisinden alacakları vergilerle doldurmak ve Rus endüstrisi için ihtiyaç duyulan hammadde kaynaklarını temin etmeyi düşünmekteydiler.¹

Bu maksatla 1552’de Kazan ve 1556’da Astrahan Hanlıkları işgal edildi.² Kazan ve Astrahan’ın düşmesi, Rus sınırlarının Hazar denizi kıyılarına ve Kafkaslara kadar uzanmasına imkân verdiği gibi; Ural sahasının Rusların eline geçmesi, özellikle Sibirya ve Türkistan istikâmetinde Rus yayılmasına geniş ölçüde fırsatlar sağlamış oldu.³ Diğer taraftan Kazan ve Astrahan’ın işgali Rusya ile Orta Asya arasındaki diplomatik ilişkileri ve ticareti artırdı. İlişkileri geliştirmek maksadıyla XVII. asrın ikinci yarısında bir ticaret heyeti Ruslar tarafından Orta Asya’ya gönderildi.⁴

1569’da Osmanlı Devleti’nin Rusları Astrahan’dan çıkarmak amacıyla Don-Volga nehirleri arasında bir kanalın açılarak Karadeniz ve Hazar’ın birleştirilmesi projesi ise devletin iç meselelerinden dolayı gerçekleştirilemedi.⁵ Ruslar bundan sonrası için Osmanlı Devleti’nin kendi politikalarına karışamayacakları düşüncesiyle, Türk ülkeleri üzerindeki yayılmacı politikalarını devam ettirdi. Nitekim Ruslar kısa zamanda Tatar ve Başkurt ülkelerini istilâ ederek, Orta Asya’nın kapısı konumunda olan Kazakistan bölgesine sınır oldu.⁶

Prut hezimetini (1711) neticesinde Azak kalesinin yeniden Türklere geçmesi (1712) ve Rus donanmasının lağvedilmesinden sonra Ruslar, yayılma faaliyetlerini Asya’ya yöneltti.⁷ Bu sebeple bir takım keşif heyetleri, Türk ülkelerindeki yer altı ve

¹ Mehmet Saray, “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, *Türkler*, Cilt. 18, Ankara, (2002): 969.

² Akdes Nimet Kurat, *IV-XVII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Murat Kitabevi, 1992, 187-188.

³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıcından 1917’ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, 154.

⁴ Steven Sabol, “Orta Asya’da Rus-İngiliz Rekabeti”, *Türkler*, Cilt. 18, Ankara, (2002): 1019.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *46 Sayılı Belleten’den Ayrı Basım*, Ankara, (1948): 349-402.

⁶ Robert F. Baumann, “Rusya’nın Türk Bölgelerinde Yayılması”, *Türkler*, Cilt. 18, Ankara, (2002): 1001.

⁷ Saray, Rusya’nın Türkistan’da Yayılması, 971-972.

yer üstü kaynaklarının tespitini yapmak ve Rus ilerleyişine imkân sağlayacak üs noktalarını belirlemek için Orta Asya'ya gönderildi. Yine bu maksada uygun olarak 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk,⁸ 1720'de Pavlodar, 1731'de İlek, 1735'te Orsk, 1743'te Orenburg ve 1752'de Petravlovsk kale ve kasabaları kuruldu. Yaklaşık 40 kale ve 100'den fazla küçük istihkâmdan oluşan bir tahkimat hattı, Rusların Kazak steplerindeki varlığını sağlamlaştırdı.⁹

Ruslar bundan sonra 1742'de bütün Sibirya'yı, 1865'te Hokant, 1868'de Buhara Emirliği ve 1873'de Hive Hanlığını işgal ederek, Batı Türkistan'ın işgalini tamamlamış oldu.¹⁰ Kazak topraklarındaki Rus ilerleyişi 1822'de Orta Cüz, 1824'te Küçük Cüz Hanlıklarına son verilmesiyle devam etti. Uluğ Cüz topraklarının Hokant Hanlığı hâkimiyeti dışında kalan kısımları ise 1845 ve 1847'de Rus hâkimiyeti altına alındı. Daha sonra Uluğ Cüz Kazakları da, Hokant Hanlığı ile Rusya arasında devam eden savaşlar sonrasında Rusya'ya ilhak edildi. 1868'de çıkarılan bir kanun ile dört vilâyete bölünen Kazak topraklarının, Rus İmparatorluğu'nun resmî mülkü olduğu ilân edildi.¹¹

Artan Rus tehlikesi karşısında Türkistan devlet, kabile ve boylarının aralarında süregelen rekabetlerden dolayı ortak vidan oluşturamamaları, Türkistan'daki Rus işgalini kolaylaştırdı. Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki ana hedefi: *“Türkistan'ı sömürge olarak istismar ve Rusya'nın iktisadî menfaatlerine amade kılmak, yani bu ülkeyi Rus sanayiine ucuz hammadde kaynağı ve endüstri mamullerine de bir pazar yeri olarak sömürmek”*¹² idi. Böylece bir taraftan yeni kurulan idarî sistemle yerli unsur ülke idaresinden uzaklaştırılırken,¹³ diğer taraftan muhaceret siyaseti¹⁴ ile Türkistanlılar kendi yurtlarındaki azınlıklardan daha kötü duruma düşürüldü.

Bununla birlikte Türkistan halkı, Rus hâkimiyeti altında yaşamayı hiçbir zaman hazmedememiş, çeşitli vesilelerle çıkarılan ayaklanmalarla her zaman millî benliğine ve hür yaşama idealine bağlı kalmıştır.

⁸A. Beningsen, C. Lemercier-Quelquejay, *Steppe Ezan Sesleri*, çev. Nezih Uzel, İstanbul: Selçuk Yayınevi, 1981, 7.

⁹Sabol, Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti, 1020.

¹⁰Alaeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik ve Panislâmizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997, 41-59; Baumann, Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması, 1006.

¹¹Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul: Otağ Yayınları, 1975, 139; Baumann, Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması, 1004-1005.

¹²İbrahim Yarkın, “Rus İdaresi Altında Türkistan ve Değişen Görüşler”, *Türk Kültürü*, sy. 21, (1964): 91.

¹³Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, “Gayr-i Rus Halkların Devlet İdarelerine İştiraki ve Yerlileştirme Meselesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 141 (2002): 139-146.

¹⁴Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, *Türkistan Millî Mücadelesi (Yaş Türkistan Dergisine Göre)*, İstanbul: Hiperlink Yayınevi, 2018, 236-243.

1748’de Yüzler Hanı Ebu’l-Hayr Han’ın katli üzerine başlayan isyan, 1779-1785 yılları arasındaki Sırım Batır İsyanı; 1812, 1827, 1829 Bökey Orda İsyanları, 1824-1840 yıllarında Kasım Han Hareketi, 1840-1845 yılları arasındaki Sultan Kenesarı Han’ın başlattığı mücadele, 1854-1847’de Nur Alioğlu ve Hoca Batır İsyanları, 1868 Semerkant ve Buhara Ayaklanmaları, 1870-1873 yılları arasında Mangışlak Harekâtı ve 1875-1876’da Fergana’da Aftabacı Abdurrahman Bey Ayaklanmaları,¹⁵ Çarlık Rusya’ya karşı başlatılan isyanlar oldu.¹⁶ Daha sonra 1878’de Andican’da Yetim Han, 1882’de Andican ve Mergilân’da Derviş Han, 1889’da Hokant civarında Şakir Can’ın isyanları meydana geldi.¹⁷

I. Dünya Savaşı devam ederken, Çar II. Nikola’nın “*Rus Genel Kurmayının talebiyle Türkistan ve Kafkasya halklarından cephe gerisi hizmetleri için, işçi celbi*” hususundaki 8 Temmuz 1916 tarihli fermanı¹⁸ ise Türkistan’da umum bir ayaklanmanın çıkmasına neden oldu.¹⁹ Ferman ile yaklaşık 500.000 Türkistanlı askere çağrılıyordu.²⁰ 1916 İsyanı Taşkent’te, Hocent’te, Cezah’ta, Türkmen bölgesinde, Yedi-Su, Pişpek, Tokmak, Karakul, Prijivalsky’de Rus kuvvetleri tarafından şiddetle bastırıldı.²¹

30 Ocak 1918’de Türkistan Muhtariyet Hükümeti’nin merkezi Hokant şehrinin ateşe verilmesi²² ve 18 Şubatta Rus kuvvetleri ve Ermeni müfrezeleri tarafından millî hükümetin ortadan kaldırılmasıyla²³ başlayan Basmacılık Hareketi ise özellikle Fergana bölgesinde korbaşlar arasındaki rekabet ve ihtilâflar nedeniyle başarıya ulaşamadı. Çete

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi “Türkistan da Rus Sömürü İdaresine Karşı İsyanlar Abtabacı Abdurrahman Bek ve Dükçi İşan İsyanları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 146 (2003): 181-189.

¹⁶ Tekin Erer, *Enver Paşanın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Mayataş Yayınları, 1971, 52.

¹⁷ Saray, Rusya’nın Türkistan’da Yayılması, 988-999.

¹⁸ Fermanın detayı için bkz. “1916’nçı Yıl (20’nçı Yıllığı Münasebetiyle), *Yaş Türkistan*, sy. 80-81 (1936): 3.

¹⁹ Gerçekte genel mahiyette uygulanmakta olan haksızlıklar, Türkistanlılara ait yerlerin Rus muhacirlerine verilmesi, Rusya sanayiine pamuk tedarik etmek hususundaki çeşitli suiistimaller, Rus devletine ve milletine karşı içten gelen güvensizlik ve düşmanlık duygusu, dinî hisler ve bu asrın başlarından itibaren uyanmaya başlayan mim şuur ve en azından Rus sömürme ve baskısına karşı mahalliyetçi bir ayrılık ve kurtulma isteği ayaklanmanın sebeplerini oluşturmaktaydı. Bkz. İbrahim Yarkın, “Türkistan’da Çarlık Rusya’sının Baskı ve Sömürme İdaresine Karşı İsyanlar II”, *Türk Kültürü*, sy. 87 (1970): 52.

²⁰ Ferman ile Türkistan Genel Valiliği’nden toplam 250.000 (Sırderya’dan 87.000, Semireçe’den 60.000, Fergana’dan 50.000, Semerkant’tan 38.000, Hazar ötesinden 15.000), Bozkır Genel Valiliği’nden (Kazakistan ve Kırgızistan) yaklaşık 250.000 (Ural’dan 50.270, Ak-Mola’dan 48.316, Semipalatinsk’ten 85.479 ve Turgay’dan 50.000) yani toplam 500.000 kişi askere çağrılmaktaydı. Bkz. Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, 206.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, “8 Temmuz 1916 Tarihli Çar II. Nikola Fermanı ve Türkistan’da 1916 Yılı Genel Ayaklanması”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 144 (2003): 183-195.

²² Temuroğlu (Tahir Çağatay), “Türkistan’da İnkılab Devri (Bir Yaş Türkistançı’nın Hatıra Defterinden Basmaçılık Hareketi Tarihiğe Dair Notlar II)”, *Yaş Türkistan*, sy. 28 (1932): 10.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, “Rusya ve Ermeni Meselesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 150 (2004): 39-48.

muharebeleri şeklinde cereyan eden bu karşı koymalar, üstün Rus kuvvetlerinin plânlı ve sistematik hareketleri ile boşa çıkarıldı. Harzem ve Hive bölgesinde Ruslara karşı 1928 yılına kadar devam eden Cüneyt Hanın mücadelesi ise sonuçsuz kaldı.²⁴ Diğer taraftan Enver Paşanın Türkistan'a geldiği süreçte isyanın merkezi, Şarkî Buhara'ya (Tacikistan) kaymış bulunuyordu. Bolşevikler için tehlikeli bir durum arz eden Fergana bölgesindeki isyanlar ise yatışmış durumdaydı.²⁵ Enver Paşa'nın 1921 yılı sonbaharında Buhara'ya gelmesi, Türkistanlılar için Ruslara karşı mücadelede bir ümit kaynağı oldu. Bununla birlikte Türkistanlılar Enver Paşa'nın yapacağı hamleye hazır değildi.²⁶ Enver Paşanın Ağustos 1922'ye kadar olan mücadelesi ve kendisinin şehit düşmesi Basmacılık Hareketi'ni sonuçsuz bıraktı. Enver Paşa Türkistan'a henüz ülkenin büyük kısımlarının Sovyet işgali altına girmediği ve Sovyet idaresinin hüküm sürdüğü kısımlarda ise halk isyanlarının devam ettiği 1918-1919 yıllarında gelmiş olsaydı, Türkistan'da akıbet başka türlü olabilirdi. Çünkü 1918-1919 yıllarında alınan mağlubiyetler, Bolşeviklerin silâhlı gücünden ziyade, Türkistan Millî Mücadelesi'nin müteşekkil bir surette devam ettirilememesinden kaynaklanmaktaydı.²⁷

Türkistan Millî Mücadelesi'nin türlü evrelerine dair yukarıda zikredilen bütün isyan ve başkaldırı hareketleri: özellikle Sovyet Rus idarî, siyasî ve edebî çevrelerince Sovyet ideolojisi ve tarih görüşüne uygun olarak kaleme alınmış; Türkistan Millî Mücadelesi "*sınıflar arası mücadele*", "*Pan-Türkist*" ve "*Pan-İslâmist*" hareketler olarak değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili değerlendirmelere girmeden önce Sovyet tarih görüşünden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Sovyet Tarih Görüşü

Sovyet tarihçiliği 1930-1980 yılları arasında: 1930'lu yıllar, II. Dünya Savaşı dönemi, Stalin'in ölümü sonrası değişim, 1960'lı yıllar ve 1980'li yıllar olmak üzere beş ayrı dönem geçirmiştir.²⁸

Bolşevikler İhtilâl sonrasında "*burjuva aydını*" olarak tabir edilen Çarlık Rusya dönemi tarihçilerine ilk yıllarda müsamaha ile yaklaştılar. Onları cezalandırmadıkları

²⁴ Canay (Abdulahap Oktay), "Cüneyd Han", *Yaş Türkistan*, sy. 92-93 (1937): 15-20.

²⁵ "Enver Paşa (Ölümünü 17 Yıl Tulu Münasebetiyle)", *Yaş Türkistan*, sy. 104-105 (1938): 4.

²⁶ M.Ç. (Mustafa Çokayoğlu), "Türkistanın Bahtsızlığı ve Ondan Kurtuluş Yolu", *Yaş Türkistan*, sy. 27 (1932): 15.

²⁷ Mustafa Çokayoğlu, "Merhum Enver Paşa Hakkında Hatıra Parçaları", *Yaş Türkistan*, sy. 33 (1932): 5.

²⁸ Elnur Ağayev, "Sovyet Tarihçisinin Mutfağına Bir Nazar", *Sovyet Tarih Yazımı Ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov'un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, ed. Abdulahap Kara, Zeynep Yaman, İstanbul, (2016): 156.

gibi çalışmalarına da imkân sağladılar. Çarlık dönemi tarihçileri ders programları ve ders kitapları hazırlama, arşivcilik ve müzecilik alanındaki tecrübelerini ortaya koymaya devam ettiler. Bununla birlikte Bolşevikler kısa süre sonra Marksist-Leninist ideoloji doğrultusunda bilimsel çalışmalar yapacak bir takım enstitüler kurdular. 1921-1929 yılları arasında faaliyet gösteren Kızıl Profesörler Enstitüsü'nden sonra Parti Tarihi Enstitüsü, Tarih Enstitüsü, Felsefe Enstitüsü ve Ekonomi Enstitüsü olarak dört enstitü kuruldu ve Sovyetler Birliği tarih yazımında öne çıkan A. L. Sidorov, A. M. Pankratova, N. N. Vanag gibi tarihçiler yetişti. Yeterli miktarda Sovyet ideolojisine uygun tarihçinin yetiştirilmesinden sonra ise 1929-1930 yıllarında çok sayıda eski nesil tarihçi hapsedildi, Sibirya'ya sürüldü veya idam edildi.²⁹

II. Dünya Savaşı dönemi Sovyet tarihçiliğinin görevi: Sovyet halkını savaşa ve düşmana karşı motive etmek oldu. Bu anlamda sistemin ideolojisiyle uyuşsun uyuşmasın, Sovyet halklarının geçmişinde bulunan kahramanlıklar ve halk kahramanları yüceltmeye başlandı. Stalin'in ölümü sonrasında tarihçilerin olayları nasıl değerlendirecekleri konusunda bir belirsizlik ortaya çıktı. 1960'lı yıllar, Sovyet tarihçisi tipinin tam anlamıyla oluştuğu dönem oldu. Sovyet tarihçileri, yukarıda üzerinde durulan düşünceler doğrultusunda faaliyetlerini 1980'li yılların ortalarına kadar devam ettirdiler. Bu dönemde Sovyet yönetimindeki iktidar değişikliği ve ideolojideki yeniden yapılanma süreci ile birlikte baskı altında tutulan, yasaklanan konular tartışılmaya ve araştırılmaya başlandı. Tüm topluma, kurumlara, bilim alanlarına yayılan bu yeni hava tarih biliminde de görüldü. 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşünü takiben Sovyet tarih bilimi de tarihi misyonunu tamamlamış oldu.³⁰

Yukarıda bahse konu beş evrenin oluşumuna etki eden fikrî değişim, ilk aşamada kendisini Çarlık Rusya'sı dönemi "*müstemleke siyasetinde*" gösterdi. Sovyet Rusya'sı, Çarlık dönemi müstemleke siyasetini "*Sovyet patriotizmine ve Rus milliyetçiliğine*" dönüştürdü. Latince "*patriotizm*" sözü; pater-ata ve patria-atayurt terimlerinden hareketle, yurduna bağlılık ve yurt sevgisini ifade etmekte kullanıldı.³¹ Gerçekte muin bir yurt ve halk ile bağlantılı bir mefhûm olan "*patriotizm*" terimini ilk dönem Sovyet kamus ve lügatlerinde de görmek mümkün değildir. Her şeyden önce

²⁹ Abdulvahap Kara, "Ermukhan Bekmakhanov Ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı Ve Kısıtlamalar", *Sovyet Tarih Yazımı Ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihiçisi Ermukhan Bekmakhanov'un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, ed. Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman, İstanbul, (2016): 12-13.

³⁰ Ağayev, Sovyet Tarihiçisinin Mutfağına Bir Nazar, 156-159.

³¹ "Sovyet Vatanperverliği", *Yaş Türkistan*, sy. 66 (1935): 2.

ülke ve vatan sınırı tanımayan Marksizm, “ata-yurt” ve “vatanperverlik” mefhûmlarına düşman gözü ile bakmıştır. Nitekim “patriotizm” hakkında da lügatlerde “proleter mefkûresi ile uyuşmayan, burjuva görüşü” ifadesi yer almaktadır. Kazakov tarafından “Bolşeviklerin, Bolşevik olarak hiçbir türlü milliyet ve hiçbir türlü milli mesele tanımamak” şeklinde ifade ettiği Sovyet siyaseti,³² siyasi şartların değişmesi ile “Sovyet vatanperverliği” ne dönüşmüştür. Böylece Sovyet Rusya, Sovyet kamuslarınca reddedilen yurt, il vb. mefhûmları yeniden gündeme getirerek, “mahalli Sovyet patriotizmi” şîarını ortaya atmıştır. Fakat bunların hiç birisi Bolşevik nazariyelerinin esasını değiştirmemiştir. Sovyet hükümetleri önceden olduğu gibi “dünya inkılâbı erkân-ı harbiyesi” ve “dünya proleter ve çalışanlarının vatanı” olmaya devam etmiştir.³³

Rus patriotizminin diğer boyutu, “dünya millî kurtuluşu inkılâbı” şîarı ile “mahalli milliyetçilik” ve “yerli patriotizmi” unutturmak olmuştur. 1919 ve 1920 yıllarında Türkistan’a gelen Rus propagandacılar Hindistan ve başka ezilen ülke halklarını kurtarmak gibi mukaddes bir şîar için, Türkistan’ı şark ülkelerinin millî kurtuluş inkılâbı merkezi olarak göstermiştir. Sovyet Hükümetleri daha sonra “Sovyet patriotizmi” nden açıkça “Rus milliyetçiliği” ne geçiş yapmış ve Sovyet tarih görüşü değiştirilmiştir. Bolşevikler Karl Marks ve Frederich Engels’in vasiyetlerine dayanarak Rusya tarihini “kesintisiz bir istilâ ve talan” devresi olarak görmüşler, Rusya’yı ise Engels’in tabirince “büyük milletler zindanı” olarak adlandırmışlardır.³⁴ Stalin’e göre Rusya tarihini “istilâlar devri” olarak görmek doğru değildi. Ona göre: “Rusya İmperyumu, komşu devletlerin tarihî ve coğrafi vaziyetleri icabı birbirlerine yaklaşmaları nedeniyle tabii bir surette ortaya çıkmıştı”.³⁵ Böylece yeni görüşe göre Rusya ne Türkistan’ı, ne Kafkasya’yı ve ne de başka bir gayr-i Rus ülkeyi istilâ etmemiş; bu ülkelerin tamamı coğrafi vaziyetleri, tarihî inkişafı ile tabii surette Rusya

³² “Kızıl Şovenizm Tolkunu”, *Yaş Türkistan*, sy. 30 (1932): 2.

³³ Sovyet Vatanperverliği, 3-4.

³⁴ “Sovyet Patriyotizminden Rus Milletçiliğine”, *Yaş Türkistan*, sy. 76 (1936): 3.

³⁵ Sovyet Patriyotizminden, 4. Yeni anlayışa göre, Çarlık döneminde Kazak cüzlerinin Rusya ile birleşmesi tamamen gönüllü bir şekilde gerçekleşmişti. Sovyet tezi, Küçük Cüz Hanı Ebu’l Hayr’ın 1730’da Rus Çarıçesi Anna İvanavo’ya bir elçi vasıtasıyla gönderdiği iddia edilen mektuba dayandırılır. İddia edilen mektuba göre, Ebu’l Hayr Han, şu sözlerle Çarıçenin himayesini talep etmiştir: “Yayık nehri etrafında sizin tabiyetinizde yaşamakta bulunan Başkurtlar ile yakın temas kuramadık. Başkurtların Reisi Aldarbay size bir elçi göndermemizi talep etti. Benim hâkimiyetim altındaki Küçük Cüz Kazaklarını himayeniz altına almanızı rica ediyoruz. Ve Yayık dolaylarında size tabi bulunan Başkurtlarla sulh içinde yaşamayı arzu ediyoruz”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Özdemir, “Sovyet Dönemi Kazakistan’da Komünist Partisi’nin Tarih Yazımı Ve Tarih Eğitimi Etkisi”, *Sovyet Tarih Yazımı Ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, ed. Abdolvahap Kara, Zeynep Yaman, İstanbul, (2016): 144.

ile birleşmişlerdi. Bu yeni Rus nazariyesi *Pravda* ve *İzvestiyagibi* Rus gazetelerinde de fazlasıyla işlendi. *Pravda*'ya göre “*bütün Sovyetler İttifakı halkları kendi faaliyetleri ile gururlanabileceklerdir. En küçüğünden en büyüğüne kadar onların hepsi eşit hukuklu Sovyet patriotları (vatanı) dır. Bununla birlikte bu eşit hukuklular arasında birincilik Rus halkına, Rus işçisine ve Rus çalışanına düşmektedir. Çünkü İnkılâbın birinci günlerinden bugünkü parlak devreye kadar ki işlerde onların rolü muazzamdır*”.³⁶

1924 yılında Türkistan'ın millî sınırlara bölünmesinden sonra Sovyetler; Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan'da sadece siyasî ve iktisadî hayatı değil, aynı zamanda kültür ve maarif işlerini de kontrol altında bulundurmaya çalıştılar. Bu sebeple gayr-i Rus ülkelerde mektep programları, ortak ders kitapları, ortak okul kıyafetleri Moskova merkezinden belirlenmeye başlamış³⁷ ve maarif teşkilâtlarının üst yönetimlerine Ruslar yerleştirilmiştir.³⁸ Bu çerçevede gayr-i Rus halkların kendi millî tarihleri ve millî kültürleri ile bağ kurmaları engellenmiş veya ortadan kaldırılmıştır. Bu cumhuriyetler için “*hem şekli hem mefhum itibariyle Ruslaşmış yeni proleter edebî dili ve edebiyatı*” yaratılmıştır. Tarih alanında “*yurdunu sevmek ve onun tarihine, bu tarihi yaratan şahıslara sevgi ve hürmetle bağlanma temelinde bir tarih yaratma*” fikrine dayanan Stalin'in yeni tarih görüşü benimsenmiştir. Böylece Pervosky, Kaufman, Çernayev, Kolpakovsky, Skobelev, İvanov ve Folbaum, Türkistanlı gençlerin önüne millî kahramanlar olarak konulmuştur.³⁹

Bu çerçevede Sovyet tarihçilerine büyük görevler yüklendi. Her şeyden önce Sovyet tarihçisi Sovyet ideolojik sisteminin bir parçası haline getirildi ve sistemin sürekliliğini sağlama görevi yanında sistemin hizmetçisi oldu.⁴⁰ Sovyet sistemi tarih bilimini ve Marksizm-Leninizm metodolojisiyle “*silahlanmış*” olan Sovyet tarihçisini

³⁶ Sovyet Vatanperverliği, 3-4; Özdemir, Sovyet Dönemi Kazakistan'da, 143.

³⁷“Ruslaştırma Siyaseti Küçeymekte”, *Yaş Türkistan*, sy. 74 (1935): 9-10. Gerçekte eğitimin merkezileştirilmesinden sonra eğitime Sovyetler Birliği Yüksek ve Orta İhtisas Bakanlığı, Sovyetler Birliği Millî Eğitim Bakanlığı ve Sovyetler Birliği Pedagojik Bilimler Akademisi yön vermeye başlamıştır. Bkz. S. Voronitssin, “Sovyet Türkistan'ında Okul ve Bilim”, *Dergi*, sy. 55 (1964): 64.

³⁸ “Bugünkü Türkistan Ahvalinden”, *Yaş Türkistan*, sy. 38 (1933): 21.

³⁹ Tahir, “Bolşeviklerin Millî Siyaset Oyunu”, *Yaş Türkistan*, sy. 78 (1936): 4-5. Rusya'da gayr-i Rus milletlerin küçük düşürülmesi ve horlanması sadece Sovyet yazarlarının değil aynı zamanda devletin resmî tutumudur. Bkz. P. Urban, “Sovyet Millî Siyasetinin Bugünkü Eğilimleri”, *Dergi*, sy. 35-36 (1964): 78.

⁴⁰ 8 Aralık 1930 yılında Komünist Akademisi Tarih Enstitüsü'nün parti toplantısında, Sovyet tarih biliminin başında olan Pokrovski, Sovyetler Birliği'nde tarihçilere düşen görevi şu şekilde açıklamaktaydı: “*Tarih alanındaki mücadele, partinin esas hattı için yürütülen mücadeledir... Bu iki mücadele arasında kırılmaz ilişkiler mevcuttur. Onları ayırmak mümkün değildir... Tarih bu siyasi mücadelede büyük silahtır... Tarih diğerlerine nazaran önemli siyaset bilimidir. Geçmiş siyaset tarihi ile bu günün siyaset tarihi arasında bir bağ vardır. Tarihi bu politikadan ayırmak mümkün değildir. Tarihin başka düşüncesi olamaz*”. Bkz. Özdemir, Sovyet Dönemi Kazakistan'da, 142.

diğer sistemlerle olan mücadelesinde önemli bir silah olarak gördü ve kullandı. Sovyet tarihçisinin esas görevi halkın, işçi sınıfının ve köylülüğün önemli problemleri üzerinde çalışmaktır. Sınıf mücadelesi, inkılâbı ve milli bağımsızlık mücadelelerinin incelenmesi, Marksist ideolojinin altyapı olarak gördüğü ekonomik yapının tarihi gelişim sürecini araştırmak Sovyet tarihçisinin önemli görevlerindedir. Konu seçiminde ise Sovyetler Birliği Devlet Plânlama Komitesi, akademi ve benzeri kuruluşlar etkilidir ve tarihçi bu anlamda konu seçiminde bağımsız değildir.⁴¹

Bütün bu anlatılanlardan sonra Türkistan Milli Mücadelesi'nin Sovyet tarih görüşü çerçevesinde ele alınış biçimi üzerine bir takım örnekler ortaya koymak çokta zor değildir.

Türkistan Millî Mücadelesi'nin Karakteri, Dayandığı Siyasî ve İçtimaî Esaslar Üzerine Tespitler

Konunun hayli geniş olması çalışmanın da hacmini genişleteceğinden burada sadece Türkistan'da 1916 yılında cereyan eden genel ayaklanma ve Basmacılık Hareketi hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Türkistan'da 1916 Ayaklanması'nın Rus tarihi ve edebiyatına yansımaları çok farklı olmuştur. 1916 Yılı isyanı, millî bir hareket olmasına rağmen, "*Türkistan Millî Mücadelesi*"nin her safhasında ortaya çıkan bu tür kurtuluş teşebbüslerinin Bolşevik tarihçileri ve matbuatı tarafından suiistimallere uğratıldığı da bilinmektedir. Bu konuda genelde ileri sürülen tezler, Rus emperyalizmine karşı verilen mücadelelerin irticaî, gerici veya sınıflar arası mücadele esaslarına dayandığı şeklindedir.

Bu konuda Miklaşevski, Evgeni Federof, Kuzmin, Menitski gibi hakiki Rus Bolşevikleri, bütün gayretlerine rağmen 1916 Yılı İsyanı'nın, Türkistan halkı arasında "*sınıflar arası bir mücadele*" olduğuna dair herhangi bir ize rastlayamamışlardır. İlk defa 1931 yılından itibaren başta Aluzo olmak üzere bir kaç Bolşevik, 1916 Yılı

⁴¹ Nitekim 18-21 Aralık 1962 yılında Moskova'da düzenlenen Tarih Bilimi Alanında Bilimsel-Pedagoji Kadroların Hazırlama İşinin İyileştirilmesi İçin Önlemler Konusunda Umumi İttifak Toplantısı'nın son gününde Sovyet tarihçileri SBKP rehberliğine göndermiş oldukları "*teslimiyet belgesi*" nin son kısmında şu ifadeler yer vermiştir: "...Bizim görevimiz tarih biliminde teori ve ideoloji-siyasi bakımdan bilimsel düzeyi şaşmadan yükseltmek, Marksist-Leninist metodoloji esasında zor bilimsel problemleri çöze bilen yüksek düzeyli kadrolar hazırlamaktır....Biz SBKP MK'ni emin ediyoruz ki, Sovyet tarihçileri tüm güçleri ile SBKP Programının karşımızda koyduğu görevi, komünizm kuruculuğunun büyük işinde inamla yardım etmek görevini yerine getirecektir. Büyük ve önemli bir güç olarak komünizm kuruculuğunda Sovyetler Birliği Komünist Parti'si çok yaşasın!". Bkz. Ağayev, Sovyet Tarihçisinin Mutfağına Bir Nazar, 156-159.

İsyanı'nın sınıflar arası bir mücadele olduğu yönünde iddialarda bulunmaya başlamışlardır. Onlara göre 1916 Yılı İsyanı'nda Türkistan çiftçileri, “*millî proleter sınıfının Rus muhacir mevjiki (çiftçisi) ve Rus proleterleriyle birleşerek, Rus ve Türkistanlı burjuva sınıfına karşı mücadele*” etmişlerdi. Bu görüşe göre Rus mevjiki ve Rus proleterleri, 1916 Yılı İsyanı'nda Türkistan dihanlarının (çiftçilerinin) Çarizme karşı mücadelelerinde onlara yardım etmiş oluyorlardı. Gerçekte Bolşeviklerin öne sürdükleri bu fikirler, hakikatlere tamamen aykırıdır. Türkistan'da Rus muhacir mevjiki ve Rus işçisinin konumuna bakıldığında görülecektir ki: Rusya'da bütün hak ve hukuktan mahrum olan Rus mevjiki, Türkistan'da “*tam hukuklu bir bey konumunda*” idi. Türkistan'ın en verimli yerleri onlar için ayrılmıştı. Rus mevjikleri, Türkistan'da Rus müstemleke siyasetinin “*esas amili ve faktörü*” idiler. 1916 Yılı İsyanı'nın temelini Çar hükümetlerinin Türkistan'daki “*Rus mevjik siyaseti*” oluşturmakta idi. Eğer Bolşevikler haklı olsalardı Rus mevjiki Çarlığın yıkılmasından sonra “*müstemleke siyasetinin*” nin bütün nimetlerinden vaz geçip Türkistan halkı ile yakın münasebette olurdu. Safarov'un “*Şubat İhtilâlinde itibaren Rus mevjiki, Türkistan kışlaklarını (köylerini) kendi malı gibi görmeye başladı*” şeklindeki ifadesi ve yine 1920 yılı Fırka (Komünist Fırkası) Kurultayı'nda Yedi-Su için toplanan istatistiklere dayanarak “*Rus muhacirlerinin sahip oldukları yerlerin % 35'ten % 70'lere çıktığını*” söylemesi, bu durumu gözler önüne sermektedir.⁴²

Gerçekte ise bir sınıfı mücadelenin: millî sanayii inkişaf etmiş siyasî, içtimaî ve iktisadî menfaatleri birbirine karşı olan millî burjuva ve millî proleter sınıfları mevcut millî müstakil devletler için mümkün olduğunu unutmamak gerekir. Bu sebeple hakiki Marksizm mefhumunda bir sınıfı mücadeleden, Türkistan için bahsetmek doğru değildir.

Zaten Moskova Bolşevikleri Ekim İnkılâbı'ndan sonra Türkistan'da proleter sınıfı olmadığı için müstemlekecilik siyasetlerini uygulamaya koymuşlardır. Şalva Elyava, 1928 yılı Aralık ayında Sovyet İttifakı İcra Komitesi IV. Kongresi'nde: “*Türkistan'da proleter sınıfı anlaşılmayan bir şeydir (yoktur) ve o yerde (Türkistan'da) millî proletersiz bir proleter diktatörlüğü kurulmuştur*”⁴³ diyerek, bu fikri doğrulamıştır.

⁴² Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), “1916'ın Yılı Milli Kozgalış Hakkında Bolşevikler Yalganı”, *Yaş Türkistan*, sy. 24 (1931): 6.

⁴³ Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), 1916'ın Yılı Milli Kozgalış, 6.

Diğer taraftan Türkistan'da bütün halk tabakalarını kendi aleyhine birleştiren Çarlık Rusya'sının umumî siyaseti bir tarafa, Türkistanlıları cephe işlerine çağırın fermanının kendisi, Türkistanlıların menfaatlerine karşı bir mahiyette idi. 25.06.1916 tarihli Çar fermanı, hiçbir sınıf farkı gözetmeksizin bütün Türkistanlıları cephe işlerine “işçi” olarak çağırmakta idi.

Amerikalı Denis Sokol bu isyan hakkında: “*isyana 11 milyon Batı Türkistan halkı tüm olarak iştirak etmişlerdir. Göçebe yahut yerleşik farkı gözetmeden hürriyetleri ve kendi varlıklarını müdafaa için birlikte çarpışmışlar; Asya ve Afrika'daki Müslümanlardan yardım görmeden, tek başlarına bir emperyalist devlete karşı mücadele etmişlerdir*”⁴⁴ demektedir.

Zengin, âlim, cahil, şehirli, köylü, yerleşik, göçebe bütün Türkistanlılar her çeşit haktan mahrum idiler. Ayrıcalık gözetilmeksizin onların hepsi de listeye alınmışlardı. Tamamı cepheye gönderilme korkusu içerisindeydiler. Fakat hükümet, halkın Çar fermanına karşı mukavemetindeki birlikteliğini görünce, işi mecburi seferberlikten çıkarıp, gönüllü işçi toplama ya da kendi yerine başkasını gönderebilme şekline dönüştürerek türlü vasıtalarla başvurmaya başlamıştır.⁴⁵

Bu son oyunla şehirlerdeki halkın birliği gevşetilmişse de, dalalar eskisi gibi Çar fermanına itaat etmemekte kararlı idi. Kazak, Kırgız ve Türkmen dalalarında 1916 Yılı İsyanı'nın genel karakterini daha açık olarak görmek mümkündür. Kazak zengin ve uruğ beyleri, Kırgız manapları, Türkmen bilhassa Yamud uruğ beyleri isyan saflarında yerlerini almışlardır. Bununla birlikte arada zenginlerden, fakirlerden, ulema ve cahil cemaat içerisinde ayrılıkçılar çıkmıştır. Bununla birlikte bu durum “*sınıflar arası mücadele*” nazariyesine temel teşkil etmez.

Basmacılık Hareketi'ne gelince: etimolojik açıdan Basmacı kelimesi baskı yapmak, zorbalık etmek manalarına gelen “*basmak*” fiilinden türetilmiştir. Bu nedenle

⁴⁴ İbrahim Yarkın, “Türkistan'da 1916 İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler”, *Türk Kültürü*, sy. 68 (1968): 564.

⁴⁵ Ahalinin ahval-i ruhiyesindeki gerginliği yumuşatabilmek için vilayetlerdeki valiler türlü vasıtalarla müracaat etmekteydiler. Yerli dili ve şiveyi çok iyi bilen Semerkant valisi Likoşin, ayet ve hadislerden örneklerle neşrettiği beyannameinde: “*bir taraftan Çarın merhametini vaat etmekte, diğer taraftan onları Çarın gazabına uğramakla tehdit etmekteydi*”. Arapçayı çok iyi bilen Fergana valisi Gippius ise: “*sarık ve kaftan giyerek mescide gelmekte; Kuran okuyup onu öpmekte ve işçi alınmayacağına dair söz vermekte, gönüllülerin gönderileceğini*” söylemekte idi. Kurapatkin ise; “*Türkistan halkına beslediği sonsuz sevgiden bahsederek onları, Rus biraderlerine karşı yardıma çağırmakta*” idi. Bkz. “1916'ncı Yıl (20'nci Yılığın Münasebetiyle), *Yaş Türkistan*, sy. 80-81 (1936): 7.

Özbek dilinde Basmacı: yol kesen, zorba manasına gelmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte olumsuz manalar ihtiva eden kelimeler, zamanla bu adı tahkirli manalarını kaybedebilirler. Basmacı kelimesinin ilk akla gelen tahkirli olumsuz manası da, Bolşeviklerin “*Türkistan’da akıttıkları kanın*” içerisinde yok olup gitmiştir. Bu sebeple Basmacı kelimesi Türkistan’da sonrası dönemlerde “*mücahit*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış,⁴⁷ Basmacılar ise kendilerini “*İslâm Askerleri*”, “*Müslümanlık Cenkçileri*”, “*Vatan Müdafaacıları*”, “*İslâm Müdafaacıları*” ve “*Türkistan Azatlığının Askerleri*” olarak görmüşlerdir.⁴⁸

Basmacı adı ilk defa Fergana’da karşımıza çıkar. Bununla birlikte Çarlık devrinde Basmacı grupları Türkmenistan’da, Başkurdistan’da ve Kırım’da da mevcuttu. Başkurtlar bunlara Horasan ıstılahı ile “*ayyar*” demişlerdir. Kırım’da da bu manada “*haydamak*” ıstılahı kullanılmıştır. Bunlar Müslümanlara dokunmazlar, Rusları ve Rus fabrikalarını yağma ederler, çoğu defa aldıkları ganimetleri halka dağıtırlardı. Eski Basmacılar Türkistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da Köroğlu’nu kendilerine rehber edinmişlerdir. Bununla birlikte 1918 yılından sonra ortaya çıkan Basmacı gruplarının birçokları ve en nüfuzluları, eski Köroğlu ananesi ile ilgileri olmayan ağırbaşlı köy ileri gelenleri ile tahsilli kimseler olup, hepsine birden Basmacı denilmiştir. Bu açıdan Basmacı kelimesi, “*Türkistan’da müstevilere karşı sömürge ahalisinin isyanını temsil eden siyasî gruplar*” manasına kullanılmıştır.⁴⁹

Gerçekte ise Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler zamanında silâhlı mücadele yapan Türkistanlılar, hiç bir zaman kendilerine Basmacı da dememişlerdir. Rus siyasî edebiyatında 1916 yılında ki isyan ve Sovyetler devrindeki mücadelenin, Basmacılık (çetecilik, haydutluk) olarak gösterilmesi ve bunun Sovyetlerce bir propaganda vasıtası olarak kullanılması, Türkistan Millî Mücadelesi’nin Batı bilim çevrelerinde de Basmacılık terminolojisi adı altında tanınmasına sebep olmuştur.⁵⁰ Bu cihetten dolayı Bolşeviklerin Basmacılık Hareketi’ni sonradan Sovyetlerin dış düşmanları (kısmen İngiltere) tarafından yaratılan yalnız sınıflı (burjuvazi) bir mücadele olarak tarif etmeleri,

⁴⁶ Mustafa Çokay, “Türkistan’da Basmacı Hareketi”, çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türkistan*, İstanbul, sy. 4 (1988): 13.

⁴⁷ Canay (Abdulvahap Oktay), “Basmaçılık Toğrusıda”, *Yaş Türkistan*, sy. 3-4 (1930): 6-7.

⁴⁸ Baymirza Hayit, “Türkistan’da Basmacılık (Millî Mücadele) Tarihinin Ana Hatları”, *V. Milletlerarası Tüркоloji Kongresi Tebliğleri*, I, İstanbul, (1986): 273.

⁴⁹ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili, Türkistan Ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, 387.

⁵⁰ Hayit, *Türkistan’da Basmacılık*, 273.

tamamen esassız ve Bolşeviklerin kendilerini aklamak için çıkardıkları uydurmalar olarak karşımıza çıkar.

Nitekim Skalov, *Jizen Nasyonalnastey* mecmuasının 1923 yılı 3-4. nüshalarında: “*Basmacılık Türkistan’da ecnebler hâkimiyetine karşı umum Türkistan halkının millî isyanı şeklinde ortaya çıkmıştır. Basmacılığı Avrupalıca (sınıflı mücadele) gözle değerlendirmek kişileri yanıltır*”⁵¹ değerlendirmesini yapar. Gerçekte ise “*bir hedef arkasında yürüyen siyasi ve millî bir hareket olan Basmacılık, Türkistan halkının millî duygusunun bir ifadesi, yabancı hâkimiyetine karşı koyuşun bir göstergesi*”⁵² olup, anti-Sovyet bir harekettir⁵³ ve Sovyet Rusya istilâsına karşı silâhlı mücadeleyi ifade eder.⁵⁴

Basmacılık Hareketini Şubat 1918 öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Şubat 1918’den önceki Basmacı gruplarının özellikleri, daha çok yağma ve talana dayalı olmalarıdır. Basmacılık esas itibarıyla bu tarihten sonra, “*Türkistan’da Bolşevik emperyalizmine karşı mücadele eden bir hareket*” hüviyetini kazanmıştır.⁵⁵

Diğer taraftan millî esaslara dayanan Türkistan Millî Mücadelesi, Bolşeviklerce “*Pan- İslâmist*” ya da “*Pan-Türkist*” hareketler olarak görülmüş;⁵⁶ Türkistan Millî Hareketi içerisinde yer alanlar ise “*şovenist*”, “*inkılâp ve proleter haini*” olarak suçlanmışlardır.⁵⁷ Yine Türkistan Millî Hareketini zayıflatmak için “*maddî tarihçilik*” taraftarı olan ve tarihte şahsiyetlerin rolünü bilmeyen Bolşevikler, Türkistan Millî Mücadelesi’ni ayrı ayrı kişiler ve onların ajanlarının birer çabası olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁸

Gerçekte ise Türkistan Millî Hareketi iki esas kaynaktan doğmuştur. Bunlardan birincisi: Türkistan halkının Ruslardan tamamen farklı bir millet olması; ikincisi ise: Türkistan’ın millî menfaatlerinin Rusya’ya karşı olmasıdır.⁵⁹

⁵¹ “Basmacılık (1918-1933)”, *Yaş Türkistan*, sy. 39 (1933): 5.

⁵² Temuroğlu (Tahir Çağatay), *Türkistan’da İnkılab Devri*, 9.

⁵³ Mustafa Çokay, *Türkistan’da Basmacı Hareketi*, 13.

⁵⁴ İbrahim Yarkin, “Muhtar Türkistan ve Alaş-Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, Ankara, sy. 43 (1964): 42.

⁵⁵ Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), “Bir İlmî Yalganga Karşı (Hokand Muhtariyetiniñ 14’nci Yıldönümü Münasebetiyle II)”, *Yaş Türkistan*, sy. 26 (1932): 8.

⁵⁶ Temuroğlu (Tahir Çağatay), “Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliği”, *Yaş Türkistan*, sy. 92-93 (1937): 6.

⁵⁷ “ŞovinizmTogrisıda”, *Yaş Türkistan*, sy. 2 (1930): 1.

⁵⁸ Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), *Bir İlmî Yalganga Karşı II*, 5.

⁵⁹ Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), *Bir İlmî Yalganga Karşı II*, 6.

“Pan-İslâmizm” ve “Pan-Türkizm” meselesi ise fikri, zikri kendi yurdunu kızıl Rusya emperyalizminden kurtarmak olan Türkistanlı istiklâlciler için, Türkistan Millî Mücadelesi Tarihi’nde ispatı mümkün olmayan birer isnat olarak karşımıza çıkar. Türkistan millî teşkilâtları içinde Şura-yı İslâmiyye gibi isimlere rastlansa da, bunların Türkistan halkının millî haklarını müdafaadan başka bir amacı yoktu.⁶⁰ Bununla birlikte “Pan-İslâmizm” meselesinde Sovyetlerin sorumluluğu daha büyüktür. Nitekim Sovyet merkezinin Türkistan’daki birinci vekili Arif Kelevleyef kendisini “Pan-İslâmist” olarak tanıtmakta ve Türkistan’da yürüttüğü Sovyet propagandasını Kuran’a temellendirmekte, “yoldaş Lenin ve Stalin’in” sözlerine dayanarak, Sovyet Rusya’nın İngiliz emperyalizmine karşı yürütecekleri mücadelede Türkistanlıların kendilerine yardım edeceğini propaganda etmekte idi.⁶¹ Yine 1920’de Bakü’de toplanan Şark Halkları Kurultayı’nda Enver Paşa’nın Marekeş, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Arabistan ve Hindistan İnkılâpçı Teşkilâtları namına görevlendirmesini yapan Zinovyev ve Stalin idi. Sovyet parası ile finanse edilen yukarıda adı geçen “Müslüman Ülkeler İnkılâpçı Teşkilâtları”, Pan-İslâmizm’den başka hangi yolu takip edecek ve Enver Paşa bunları, hangi bayrak altında toplayacak idi.⁶²

Sovyet Devlet Neşriyatı tarafından çıkarılan “Yeni Türkiye Yolu” adlı eserin “Gazi Mustafa Kemal’in Hatıraları” kısmında Bolşevik profesörlerinden Krajin, “Pan-İslâmizm” hareketinin yayılması ve güçlenmesini sağlamak için 1918-1919 yıllarında, propaganda edebiyatının teşvik edildiğini onaylamıştır.⁶³ Gerçekte ise aynı dili konuşan, bir harsî cemaat teşkil eden insanlar millet olarak kabul edildiğine göre, Türkçe konuşan, Türk gibi düşünen insanlara da Türk demek mecburiyeti vardır. O halde “Pan-Türkizm” dışında Türkistanlıların kurtuluşu için yeni nazariyelerin ortaya çıkarılması da doğru değildir⁶⁴. Bu mesele 1919 yılı yazında Taşkent’te toplanan Müslüman Komünist Teşkilâtları Kongresi’nde görüşülmüştür. Moskova ajanlarının tesiri altında bulunan bu kongre, “Türk uruğlarının Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen ve tamamını Türk ismi ile Sovyet Rusya’sının himayesinde olan Türkistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti bayrağı altında toplama” kararını almış, Bolşevikler başladıkları bu “Pan-Türkizm” oyununun tehlikesini daha sonra görmüş ve neticede millî ve iktisadî cihetlerden bir bütün olan Türkistan’ı birkaç müstakil kabile cumhuriyetine

⁶⁰ Temuroğlu (Tahir Çağatay), Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliği, 6.

⁶¹ M.Ç (Mustafa Çokayoğlu), “Sadullah Kasım Mahkemesi”, *Yaş Türkistan*, sy. 7-8 (1930): 15.

⁶² M.Ç (Mustafa Çokayoğlu), Sadullah Kasım Mahkemesi, 15.

⁶³ M.Ç (Mustafa Çokayoğlu), Sadullah Kasım Mahkemesi, 16

⁶⁴ Temuroğlu (Tahir Çağatay), Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliği, 7.

ayırmışlardır.⁶⁵ Dolayısıyla Moskova'nın Türkistan'daki millî siyaseti, Türkistan Türklerinin millî ruhuna ve Türkçülüğe karşı mücadeleden ibarettir.

1925 yılı sayılarında Türkiye'deki Kemalizm akımına temas ederek, Kemalist Türkiye'ye ilgi gösteren *Yer Yüzü* dergisi; TBMM'nin Türkiye halkını hakkıyla temsil eden bir müessese olduğunu beyan ile muharrir Yunus Nadi, Yakup Kadri ve Halide Edip'e methiyeler düzmekte ve Kemalist Türkiye'yi övmek için Çiçerin, Litoynof ve Kara Hanlar süslü sözler bulmakta zorlanmak idiler. Sovyet Hükümeti, Türkiye ile dostluk muahedeleri yapmakta, Litoynof Moskova'da oturup Türkiye ile olan dostluklarının samimiyetinden bahsetmekte idi. Fakat Türklerin Türkistan'a ayak basmaları engellenmekte, Türkistan'daki mekteplerden Türkiyeli muallimler kovulmakta idi. Gerçekte "*Türkçülük ve Kemalizm ile mücadele, Bolşevik içtimaî nazariyecilerinin en sevdikleri sahadır*". Bolşevikler, sadece Türkistan'daki millî ruhu öldürmekle kalmamış, Kemalizm'i ve Türkçülüğü de en felaketli kavramlar olarak göstermeye çalışmışlardır.⁶⁶

Sovyet Hükümeti'nin Türkistan'da tesis edilmesinin birinci devresindeki Sovyet tarihçileri, "*Basmacılık Hareketi*" nin ortaya çıkış sebepleri ve onun içtimaî unsurlarını doğru olarak tespit edebilmişlerdir. *Komünistiçeskaya Misel* (Komünist Fikri) adlı Taşkent mecmuası 1927'nci yılı 5. Sayısında yer verilen "*1918'nci Yıl Vakıaları*" bahsinde, Bolşeviklerin resmî yayın organlarından *Naşa Gazita*'nın 38. sayısındaki haberlere dayanılarak şu bilgiyi vermektedir: "*2 Şubat. Fergana Vilâyeti. Hokant Muhtariyet Hükümeti tamamen dağıtıldı. Hokant Hükümetini himaye eden askeri birlikler kısmen silâhsızlandırılmakta. Etrafa dağılanlar ise Basmacılık Hareketi'nin temelini oluşturmaktalar*".⁶⁷ Safarov ise Basmacılık Hareketi'nin ortaya çıkış sebeplerini şu ifadelerle izâh eder: "*Basmacılık bir yandan Hokant Muhtariyetinin Bolşevikler tarafından yıkılması ve bunu takip eden kolonizatörlük siyasetine karşı, diğer taraftan Fergana'da takip edilen pamuk siyaseti ve bunun neticesinde Türkistan burjuvazisini eski refahlı halinden ve çiftçi-işçinin gündelik kazancından mahrum eden iktisadî buhran ile ortaya çıkmıştır*".⁶⁸

Gerçekte ise *Naşa Gazita* ve Safarov'un aksine Basmacılık hareketinin ortaya çıkışı ve sonrasındaki inkişaf devresinde Hokant Muhtariyet Hükümeti'nin bir katkısı

⁶⁵ "Türkistan Türklüğü", *Yaş Türkistan*, sy. 32 (1932): 2.

⁶⁶ "Bolşevizm Türkçilik Düşmanıdır", *Yaş Türkistan*, sy. 20 (1931): 2-5.

⁶⁷ Basmacılık (1918-1933), 3.

⁶⁸ Basmacılık (1918-1933), 3-4.

olmamıştır. Basmacılık: Hokant Muhtariyet Hükümeti kanlı bir şekilde sona erdirildikten sonra, mücadele şîârı olabilecek güçlü bir akım özelliğini yitirmiştir. Zira ilk aşamada muhtariyetçiliği müdafaa amacıyla ortaya çıkmış olan Basmacılık, Hokant şehir hudutlarını aşip yayıldığında mefkûrevî özelliğini kaybetmiş, gerekli nizâm ve intizamlılığı gösterememiştir.⁶⁹ Hokant'ta başlayan hareket kısa sürede bütün Fergana'yı kaplamış, bununla birlikte her korbaşı kendi grubu üzerinde yetkili ve hareketlerinde serbest olmuştur. Basmacılık Hareketi'nin ilk devresinde nüfuzlu şahıslar olarak ortaya çıkan İrgeş ve Mehmet Emin Beyler, başladıkları harekete kat'î ve siyasî bir yön verip, gerekli hazırlığı yapamamışlardır. İrgeş, Hokant Muhtariyeti'nin yıkılmasından sonra “*muhtariyetçilik fikrini müdafaa etmek*” şîârı ile Mergilân Korbaşısı Mehmet Emin Bey ise çiftçilerin son parça ekmeğini elinden almak isteyen Sovyet güçlerine karşı “*çiftçilerin hakkını*” müdafaa etmek amacıyla ortaya çıkmışlardır.⁷⁰ O halde Hokant Muhtariyeti'nin yıkılması, Basmacılık Hareketi için bir sebep değil, hareketin başlangıç noktası olmaktadır.

İkinci bir nokta hareketin içtimaî kaynağı meselesidir. *Kölnische Zeitung*'un Haziran 1930 sonu numarasında Basmacılık Hareketi ile ilgili verilen bilgide: “*Sovyet rejimi ve kızıl Rus askerlerine karşı güçlü mukavemet gösteren Türkistan'daki Basmacılık Hareketini, Marksistlerin yazdıkları gibi sadece içtimaî esaslara bağlamak doğru olmaz*”⁷¹ değerlendirmesi yapılmaktadır. Bolşevik propagandalarının aksine Basmacılık Hareketi, Türkistan halkının top yekûn başkaldırışıdır. Bu da kurtuluş mücadelesinin içtimaî boyutunun sınırını net bir şekilde çizer. Basmacılık hareketinin içtimaî kaynağı: “*Türkistan burjuvazisi, çiftçisi, işçisi hülâsa bütün halktır.*”⁷²

Siyasî ve iktisadî amiller Türkistan Millî Hareketi'nin başlamasında daha etkili olmuştur. Rusların Türkistan'da takip ettikleri sömürü siyaseti, bu çerçevede pamuk ve yerlileştiriş siyaseti, dinî takipler, kadınlar meselesinde Bolşevikler tarafından yapılan taşkınlıklar, mektep siyaseti, Rusların Türkistan'a muhacir göndermeleriyle ortaya çıkan “*toprak*” ve “*oturaklaştırma*” meselesi Türkistanlılarda, umumiyetle Ruslara

⁶⁹ Temuroğlu (Tahir Çağatay), Türkistanda İnkılâp Devri II, 10.

⁷⁰ Temuroğlu (Tahir Çağatay), Türkistanda İnkılâp Devri II, 12-13

⁷¹ Yaş Türkistanlı, “Alman Muharirleri'niñ Türkistan Tesiratı”, *Yaş Türkistan*, sy. 9-10 (1930): 18.

⁷² Yaş Türkistanlı, Alman Muharirleri'niñ, 4

hususî olarak Bolşeviklere karşı düşmanlık beslenmesine neden olmuştur.⁷³ Uygulanan kışlak siyaseti ise halkı bezdirmiştir.⁷⁴

Ginsburg Basmacı Hareketi'nin nasıl ve ne şekilde başladığı ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

*“Fergana ahalisi 1877-1882, 1886 ve 1916 yıllarında defalarca Rusya'ya karşı ayaklanmıştı. Ekim İnkılâbı'ndan sonra Sovyet iktidarı pratik olarak, Rus sömürgecilerinin elinde idi ve bunlar silâhli yağmacılık hareketi uyguluyorlardı. Bu durum 1916 Yılı İsyanı'nı daha unutmamış olan halkı, başlangıçta Sovyetlere düşman durumuna getirmişti. Bu hareket Türkistan ile Rusya arasındaki düşmanlığı kuvvetlendirmiştir. Hokant Millî Hükümeti'nin Sovyetler tarafından yok edilmesi, Türkistan halkı tarafından yeniden istilâ şeklinde hissedildi. Buna karşı koruma mahiyetinde bu hareket başladı”.*⁷⁵

Yine Frunze'nin, 23 Mayıs 1920'de Fergana Cephesi Ordusu'na verdiği emrinde Basmacılık Hareketi'nin başlama sebepleri hakkında şu bilgiler görülmektedir:

*“Yoldaşlar, Türkistan'ın incisi olan Fergana, iki yıldan fazla bir zamandır kanlı bir savaş meydanı halindedir. Buradaki Sovyet iktidarı ilk kuruluşu zamanında Avrupalı ve yerli geniş işçi köylü kitlelerini kendine çekecek yerde, emekçi halkı kendinden uzaklaştırmak için elinden geleni yaptı. İstihsalin millileştirilmesi yerine sadece burjuvazinin mallarını değil, orta halli köylülerinki bile yağma edildi. Burada faaliyet gösteren kızıl ordu birlikleri, ihtilâli savunan önderlerin bazıları ve emekçi halk tarafından istibdat aracı olarak kullanıldı. Basmacı hareketi olarak bilinen o hareket, bu temel üzerinde meydana geldi”.*⁷⁶

⁷³ Canay (Abdulvahap Oktay), Basmacılık Togrısında, 7.

⁷⁴ “Türkistan'da Kuzgalış Hareketi (Rusça Deni Matbuasından)”, *Yaş Türkistan*, sy. 27 (1932): 28.

⁷⁵ Yarkın, Muhtar Türkistan Alaş-Orda, 42.

⁷⁶ Hayit, Türkistan'da Basmacılık, 278.

Sonuç

Türkistan Türklüğünün gerek Çarlık gerekse Sovyet Rusya dönemlerinde bağımsızlıklarını kazanmak için Rus emperyalizmine karşı birçok kez isyan ettiği tarihî olaylarla sabittir. Bolşevikler İhtilâlin hemen sonrasında Çarlık Rusyası'nın mirasını devralmışlar, 1924 yılından itibaren Türkistan'ı Sovyet Cumhuriyetlerine ayırarak Türkistan'ı siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel bakımlardan sıkı bir denetim ve kontrol altına almışlardır. Bolşevikler çok milletli, çok dilli ve çok dinli bir görünüm sergileyen Sovyetler İttifakı içerisinde yer alan ulusları “*Sovyetleştirme*” siyasetine tabii tutmuşlar, birlik içerisindeki söz konusu farklılıkları ortadan kaldırarak “*tek tip Sovyet insanı modeli*” oluşturmayı ana hedef haline getirmişlerdir. Bunu gerçekleştirmenin en önemli vasıtalarından biri de gayr-i Rus halkların tarihlerini Sovyet ideolojisine ve tarih görüşüne uygun olarak ele alarak millî tarihleri tahrif etmek olmuştur. Bu çerçevede Çarlık devrinden itibaren baş gösteren Türkistan Millî Mücadelesi'nin farklı evreleri Rus idarî, siyasî ve edebî çevrelerince ideolojik ve Sovyet tarih görüşü çerçevesinde ele alınmış, bilim çevreleri ise Bolşeviklerin ortaya koydukları bu bilgi, değerlendirme ve yorumlardan beslendikleri için yanılığa düşebilmişlerdir.

Yukarıda izah edilmeye çalışılan ve örneklenen hadiselerden sonra şu hususların öne çıktığı görülmektedir:

- 1- Gerek Çarlık gerekse Sovyet Rusya'nın temel ideolojisi: emperyalizme dayanır.
- 2- Sovyet tarih görüşüne göre gayr-i Rus halklar bu çerçevede Türkistan Türkleri herhangi bir işgale uğramamış, gönüllü olarak ya da coğrafi vaziyetlerinin icabı olarak Sovyetlerle birleşmişlerdir.
- 3- Oysa Türkistan Millî Mücadelesi Rus emperyalizmine karşı başlatılmıştır.
- 4- Dolayısıyla Türkistan Millî Mücadelesi anti-emperyalist ve anti-Bolşevik bir harekettir.
- 5- Mücadeleler Rus emperyalizminden mustarip bütün Türkistanlıların ortak mücadelesidir.
- 6- Bu sebeple Türkistan Millî Mücadelesi'ni sınıflar arası bir mücadele olarak görmek doğru değildir.
- 7- Bolşevizm Türkçülük düşmanıdır.

8- Bu sebeple aynı zamanda millî esaslara dayanan Türkistan Millî Mücadelesi'ni Pan-Türkist ve Pan-İslâmist hareketler olarak değerlendirmek asılsızdır.

Kaynaklar

- AĞAYEV E., “Sovyet Tarihçisinin Mutfağına Bir Nazar”, *Sovyet Tarih Yazımı Ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, (Editörler: Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman), İstanbul, (2016): 155-181.
- BAUMANN R. F., “Rusya’nın Türk Bölgelerinde Yayılması”, *Türkler*, Cilt. 18, Ankara, (2002): 577-586.
- BENINGSSEN, C. Lemercier-Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri*, çev. Nezh Uzel, İstanbul: Selçuk Yayınevi, 1981.
- ÇELEBİ E., “8 Temmuz 1916 Tarihli Çar II. Nikola Fermanı ve Türkistan’da 1916 Yılı Genel Ayaklanması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 144 (2003): 183-195.
- ÇELEBİ E., “Türkistan da Rus Sömürü İdaresine Karşı İsyancılar Abtabacı Abdurrahman Bek ve Dükçilşan İsyancıları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 146 (2003): 181-188.
- ÇELEBİ E., “Rusya ve Ermeni Meselesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy. 150 (2004): 39-47.
- ÇELEBİ E., *Türkistan Millî Mücadelesi (Yaş Türkistan Dergisine Göre)*, İstanbul: Hiperlink Yayınevi, 2018.
- ÇOKAY M., “Türkistan’da Basmacı Hareketi”, çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türkistan*, sy. 4 (1988): 13-18.
- ERER T., *Enver Paşanın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Mayataş Yayınları, 1971.
- Halil İ., “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *46 Sayılı Belleten’den Ayrı Basım*, Ankara, (1948): 349-402.
- HAYİT B., *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul: Otağ Yayınları, 1975.
- HAYİT B. “Türkistan’da Basmacılık (Millî mücadele) Tarihinin Ana Hatları”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri*, I, İstanbul, (1986).

- KARA A.,“Ermukhan Bekmakhanov Ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı Ve Kısıtlamalar”, *Sovyet Tarih Yazımı Ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, (Editörler: Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman) , İstanbul, (2016): 11-25.
- KURAT A. N., *Rusya Tarihi, Başlangıcından 1917’ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- KURAT A. N., *IV-XVII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Murat Kitabevi, 1992.
- ÖZDEMİR E., “Sovyet Dönemi Kazakistan’da Komünist Partisi’nin Tarih Yazımı Ve Tarih Eğitime Etkisi”, *Sovyet Tarih Yazımı Ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri (İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un Hayatı ve Çalışmalarına Yeni Bakış)*, (Editörler: Abdulvahap Kara, Zeynep Yaman) , İstanbul, (2016): 141-155.
- SABOL S., “Orta Asya’da Rus-İngiliz Rekabeti”, *Türkler*, c. 18, Ankara, (2002): 587-595.
- SARAY M., “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, *Türkler*, c. 18, Ankara, (2002): 561-595.
- TOGAN Z. V., *Bugünkü Türkili, Türkistan Ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- URBAN P., “Sovyet Millî Siyasetinin Bugünkü Eğilimleri”, *Dergi*, sy. 35-36 (1964).
- VORONİTSSİN S., “Sovyet Türkistan’ında Okul ve Bilim”, *Dergi*, sy. 55 (1964).
- YALÇINKAYA A., *Sömürgecilik ve Panislâmizm Işığında Türkistan (1856’dan Günümüze)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- YARKIN İ., “Rus İdaresi Altında Türkistan ve Değişen Görüşler”, *Türk Kültürü*, sy. 21 (1964).
- YARKIN İ., “Türkistan’da Çarlık Rusya’sının Baskı ve Sömürme İdaresine Karşı İsyanlar II”, *Türk Kültürü*, sy. 87 (1970).

YARKIN İ., “Muhtar Türkistan ve Alaş-Orda Hükümetleri ile Basmacılık Hareketi Hakkında”, *Türk Kültürü*, sy. 43 (1964): 36-43.

YARKIN İ., “Türkistan'da 1916 İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler”, *Türk Kültürü*, sy. 68 (1968): 28-32.

Sürelî Yayınlar

Yaş Türkistan Dergisi

“Basmacılık (1918-1933)”, *Yaş Türkistan*, sy. 39 (1933): 2-6.

“Bugünkü Türkistan Ahvalinden”, *Yaş Türkistan*, sy. 38 (1933): 18-22.

“Bolşevizm Türkçilik Düşmanıdır”, *Yaş Türkistan*, sy. 20 (1931): 1-5.

Canay, “Basmaçılık Toğrisıda”, *Yaş Türkistan*, sy. 3-4 (1930): 5-9.

Canay, “Cüneyd Han”, *Yaş Türkistan*, sy. 92-93 (1937): 14-20.

Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), “Bir İlmî Yalganga Karşı (Hokand Muhtariyetiniñ 14’nci Yıldönümü Münasebetiyle II)”, *Yaş Türkistan*, sy. 26 (1932): 5-16.

Çokayoğlu (Mustafa Çokayoğlu), “1916’ınçı Yılgı Milli Kozgalış Hakkında Bolşevikler Yalganı”, *Yaş Türkistan*, sy. 24 (1931): 4-10.

“Enver Paşa (Ölümünüñ 17 Yıl Tulu Münasebetiyle)”, *Yaş Türkistan*, sy. 104-105 (1938): 2-5.

“Kızıl Şovenizm Tokunu”, *Yaş Türkistan*, sy. 30 (1932): 1-4.

M.Ç (Mustafa Çokayoğlu), “Sadullah Kasım Mahkemesi”, *Yaş Türkistan*, sy. 7-8 (1930): 12-19.

M.Ç. (Mustafa Çokayoğlu), “Türkistanıñ Bahtsızlığı ve Ondan Kurtuluş Yulı”, *Yaş Türkistan*, sy. 27 (1932): 11-17.

Mustafa Çokayoğlu, “Merhum Enver Paşa Hakkında Hatıra Parçaları”, *Yaş Türkistan*, sy. 33 (1932): 5-12.

“Ruslaştırma Siyaseti Küçeymekte”, *Yaş Türkistan*, sy. 74 (1935): 9-12.

“Sovyet Patriyotizminden Rus Milletçiligine”, *Yaş Türkistan*, sy. 76 (1936): 2-7.

“Sovyet Vatanperverliği”, *Yaş Türkistan*, sy. 66 (1935): 2-5.

“Şovinizm Togrısında”, *Yaş Türkistan*, sy. 2 (1930): 1-5.

Tahir, “Bolşeviklerin Millî Siyaset Oyunu”, *Yaş Türkistan*, sy. 78 (1936): 2-7.

Temuroğlu (Tahir Çağatay), “Rus Emperyalizmine Karşı Türk Birliği”, *Yaş Türkistan*, sy. 92-93 (1937): 6-10.

Temuroğlu (Tahir Çağatay), “Türkistan’da Inkılab Devri (Bir Yaş Türkistançı’nın Hatıra Defterinden Basmaçılık Hareketi Tarihine Dair Notlar II)”, *Yaş Türkistan*, sy. 28 (1932): 9-14.

“Türkistan’da Kuzgalış Hareketi (Rusça Deni Matbuasından)”, *Yaş Türkistan*, sy. 27 (1932): 26-30.

“Türkistan Türklüğü”, *Yaş Türkistan*, sy. 32 (1932): 1-5.

Yaş Türkistanlı, “Alman Muharirleri’nin Türkistan Tesirati”, *Yaş Türkistan*, sy. 9-10 (1930): 15-21.

“1916’ncı Yıl (20’nci Yılı Münasebetiyle)”, *Yaş Türkistan*, sy. 80-81 (1936): 2-11.